شاری شوێنەواری دەربەند، شاری ئەسکەندەری مەکدۆنی نییە!..

ڕەسوڵ بێسکێنی

تائێستاش هەندێك لەڕۆشنبیر و نووسەرانی خۆمان لەسەر ڕاگەیاندنی تیمی بەریتانی پشکنینی شوێنەواری دەربەند، شاری دەربەند بە پاشماوەی ئەسکەندەری مەکدۆنی ناودەبەن، بۆ ڕاستکردنەوەی ئەم بابەتە دەمانەوێت لێرەوە ئەوە ڕابگەیەنین، کە بەهۆی هەڵکەوتەی جوگرافی و کەشوهەوای لەبار، هەر لەسەرەتاوە ئادەمیزاد دەڤەری بیتوێنی کردووەتە نشینگەی خۆی و تێیدا جێگیربووە، تەنانەت تەها باقر شوێنەوارناسی گەورەی عیراق، دەڵێت: لەچیای کێوەڕەشی پشتی ڕانیە، هەندێك ئەشکەوت هەیە، مەنزڵگای ژیانی ئادەمیزادبووە، لەسەردەمی ئەشکەوت و ژیانی سەرەتاییدا، لەوساوە بەردەوام شوێنی مانەوەی ئادەمیزادبووە، هەر دەستە و کۆمەڵگایەش لەدوای خۆی پاشماوەی ژیانی خۆی بەجێهێشتووە، دەکرێت ئێستا ئەم سنوورە، وەك ئەرشیفێکی شوێنەواری گرنگ دابنێین، بۆیە هەمیشە جێگای سەرنجی شوێنەوارناسانی خۆمانەو بێگانە بووە، هەرکات دەرفەتیان بۆ ڕەخسابێ، سەردانیان کردووەو کنەوپشنینیان تێدائەنجامداوە، چەندین تیمی بیانی سەردانی ناوچەکەیان کردووە، دواجار لەهاوینی 2017 تیمێکی شوێنەوارناسی مۆزەخانەی بەریتانی بەهاوکاری زانکۆی سەلاحەدین لەهەولێر، سەردانی شوێنەواری شاری دەربەندیان کردو بەشێك لە ئەنجامەکەیان بڵاوکردەوە.

لەسەر زانیاری ئەوان میدیا جیهانی و ناوخۆییەکان باسی دۆزینەوەی شارە ونبووەکەی ئەسکەندەریان کرد لەدەربەندی رانیە. بەناونیشانی "دۆزینەوەی شاری ئەسکەندەرییە" ئەم ناونیشانە ئەنجامی کاری تیمی کوردی بە هاوکاری و تیمی شوێنەوارناسی بەریتانی، سەرەڕای زیان گەیاندن بە پێگەی زانستی خۆیان، دەبێتە شێواندنی مێژووی شوێنەوارێکی گرنگی ئەم ناوچەیە و گاڵتەکردن بەچارەنووسی مرۆڤی کۆنی ئەم ناوچەیە، کە زۆرجاری تر لەلایەن تیمە بیانیەکان ئەمە ڕووی داوە.

هەواڵی دۆزینەوەی شارێکی کۆنی کوردستان لەلایەن ئەو تیمە شوێنەواریە، هەواڵێکی دڵخۆشکەرەو مایەی دەستخۆشیە، بەڵام قبوڵکردنی ئەو پڕوپاگەندانەی بڵاویانکردەوە کارێکی ئاسان نیە، لە کاتی خۆیدا دکتۆر دڵشاد زاموا مامۆستای زانکۆ و پسپۆڕی شوێنەوار،

وەڵامی ئەو تیمە بەریتانیەی دایەوەو لەسەر زیادەڕۆییەکانیان ڕەخنەی لێگرتن، کەچی ئێستا هەندێك لەڕۆشنبیرانی خۆمان لەو بەرنامە جوان و ڕێکوپێکانەی بۆیان ئامادەدەکرێت، لەسەر ڕاگەیاندنەکەی ئەو تیمە شوێنەوارییە بەریتانیە دووبارە ناوی شاری دەربەند بەشاری ئەسکەندەر ناودەبەن، من وەك کەسێکی پەرۆشی مێژووی نیشتمان و نەتەوەکەم، بەتایبەت ئەم دەڤەرە، بۆ ئەوەی زیاتر بابەتەکە ڕوون بێتەوە و مێژوو و شارستانیەتی وڵاتی خۆمان نەدەین بەخەڵکی تر، دەمەوێ ئەوە ڕوون بکەمەوە، سەرلەبەری ئەم زانیاریانە دوورن لەڕاستیەوە، تا ئێستا هیچ بەڵگەیەک نییە بیسەلمێنێت شوێنەواری شاری دەربەند، شاری ئەسکەندەری مەکدۆنی بێت و “قەڵاتگەی دەربەند” نە ئەسکەندەرو نە جێنشینەکانی دروستیان نەکردووە. تەنانەت هیچ بەڵگەیەکی مێژوویی نییە، ئەسکەندەری مەکدۆنی هاتبێتە ناوچەی رانیە، بەڵکو ڕاستیەکەی ئەوەیە کاتێ ئەسکەندەر کەڵکەڵەی هێرشی بۆ ڕۆژهەڵات کەوتەسەرو سوپاکەی بەرەو ڕۆژهەڵات ڕێگای گرتەبەر، لەشوێنێك بەناوی گوگامیلا لەباکووری هەولێر لەسەر ڕووباری خازر، هەردوو سوپای ئەخمینی و گریك، بەسەرکردایەتی داراو ئەسکەندەر بەیەکگەیشتن و بەیانی ڕۆژی یەکی تشرینی یەکەمی (331 پ.ز) ڕووبەڕووی یەك بوونەوە، لەئەنجامدا لەشکری ئەخمینی شکستی هێناو دارا ڕێگای هەڵاتنی گرتەبەر، بەمەش ئەسکەندەر بڕیاریدا شوێن دارا بکەوێ، بەرەو هەولێر، بەهیوای دەستگیرکردنی، کەچی کەئەسکەندەر گەیشتە هەولێر، دارا ڕایکردبووبەلای کێوەکانی کوردستاندا پاشەکشەی کرد، ئەسکەندەر کە بەدارا نەگەیشت، نەخەڵەتا بەرەو باکووری ڕۆژهەڵات بەناو بەرزاییەکانی میدیا، شوێنی دارا هەڵبگرێت، بەڵکو یەکسەر بەرەو بابل پێشڕەوی کرد تادەستبگرێت بەسەر گرنگترین مەڵبەندەکانی دەوڵەتی ئەخمینی، کەبریتی بوون لەبابل و سوسە و پرسپیۆڵس و ناوچەکانی تر، لەترسی ئەسکەندەر دارا ڕایکرد بۆ هەرێمی باکتریا، کەلە دڵسۆزترینی لایەنگرانی بوون، بەڵام ئەوان کەبیستیان ئەسکەندەر بەدوایانەوە دارایان گرتو کوشتیان.

بەکوژرانی داراو ڕووخانی دەوڵەتی ئەخمینی، گریکەکان بەئاواتیان گەیشتن و ئەسکەندەریش نازناوی (گەورەی ئاسیا)ی لەخۆی ناوبووبە پاشای ئەو شوێنانانەی داگیری کردبوون، بەمەش دەستی گرت بەسەر زۆربەی ئیمپراتۆریەتی ئەخمینی. ئینجا ڕووی کردە هند و پەنجاب و ئەو ناوچانە، کەدواقۆناغی لەشکرکێشیەکەی تا (327-325 پ.ز)ی خایاند، ئیتر سوپاکەی ئەسکەندەر بەگوێیان نەکردو لێیهەڵگەڕانەوە، ئەویش ناچار بڕیاری گەڕانەوەیدا، لەگەڵ ناڕەحەتیەکی زۆر بەرەو

بابل گەڕایەوە، بەم جۆرە ئەسکەندەر گەورەترین ئیمپڕاتۆریەتی جیهانی پێکهێنا، کارێکی کرد کەس پێش ئەو پێی نەکرابوو، ئەویش شوێن پێکردنەوەی ڕۆژئاوابوو لەڕۆژهەڵات، بەڵام قەدەر نەیهێشت بەئاواتەکانی بگاو لەڕێگای گەڕانەوەی بۆ بابل لەساڵی (323 پ.ز) مرد و دەسەڵاتەکەی بۆ لایەنگرانی بەجێهێشت، بەم پێیە هیچ ئاماژەیەکی مێژوویی نییە باس لەهاتنی ئەسکەندەر بکات بۆ ناوچەی ڕانیە.

دەربارەی شاری دەربەند، وەك ئەو تیمە بەریتانیەکە ڕایانگەیاندووە، گوایە بەهۆی چەند گرتەیەکی ڤیدیۆیی سیخوڕی ئەمریکی لەشەستەکانی سەدەی ڕابردوو دۆزیویانەتەوە، ئەمەش جێگای سەرنجە، چونکە لەو مێژووە کۆنتر زانیاری لەسەر شاری شوێنەواری دەربەند هەبووە، چەند ساڵێك لەمەوپێش تیمێکی بیانی کنەوپشنکنینیان لەبەشێکی تری شاری دەربەند دەکرد، کاك مەلا سمایل نورەدینی فەرمانبەری شوێنەواری ڕاپەڕین لەگەڵیان دابوو، من چوومە سەردانیان، قسەم لەگەڵ کردن دەربارەی شوێنەواری شارەکە و هەردوو دیواری لێژبووەوە لەچیای ئاسۆس و کێوەڕەش بۆ سەر زێیەکە، وەك باوە لەسەر زێیەکەش دەرگایەکی گەورەی هەبووە.

لەبارەی شوێنەواری شاری دەربەند لەمارتی 1958 (ئی، ویەڵدان براون) زنجیرەیەك قەڵای لەیەك نزیکی دۆزییەوە، بەکەڵەکەبەردی وشکی بیناکاری لەسەرلێواری زنجیرە چیایەك دروست کراون، پێیدەگوترێت (خاڵی دەربەند) لەخوارووی (دەربەندی ڕەمکان)، بەڵگە هەیە دەریدەخات، ئەم زنجیرە قەڵایە بەمەبەستی بەرگری کردن لەدژی هێرشی ڕۆژهەڵات دروستکراون، بەدەستنیشان کردنی شوێنی شارەکە، زۆر شتمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، هەروەها مامۆستا (عبدالرقیب یوسف) دەڵێت:" ئەو شارەی لەگەڵ شورا لێژبووەکەی پاڵ چیاکەوە، نزیك دەربەند دۆزیومەتەوە و لەساڵی (1973ز) ڕاپۆرتێکم لەوبارەیەوە پێشکەش بە(بەڕێوەبەرایەتی شوێنەواری عیراق) لەوکاتەدا کردووە".

ئەو تیمە شوێنەوارییە بەریتانیە پشکنینی لەشاری دەربەندی ڕانیە کردووە، کەپێی دەگوترێت (قەڵاتگەی دەربەند) پاشماوەی بیناسازی و سکەوپەیکەری تێدادۆزراوەتەوە، بەڵام هیچ لەم شوێنەوارانە بۆ سەردەمی ئەسکەندەر ناگەڕێنەوە، بەڵکو بەپێی قسەی شارەزایان پەیدەچێت هەموویان شوێنەواری سەردەمی ئەشکانییەکان بن، ئەو سکەیەش کەدۆزراوەتەوە سکەیەکی ئەشکانییە و یۆنانی نییە، هەروەها ئەو دوو پەیکەرەی دۆزراونەتەوە، یەکێکیان پەیکەری پیاوێکی رووتە و ئەوەی تریان جلی لەبەردایە، بەڵام سەرودەست و قاچی ئەو پەیکەرانە نەدۆزراونەتەوە، هەموو شوێنەوارناسێکیش دەزانێت دۆزینەوەی

پەیکەری بێ سەر، دەستنیشانکردنی کەسایەتی پەیکەرەکە و سەردەمەکەی چەند سەختە!

تیمی شوێنەوارناسی ناوبراو ڕایانگەیاندبوو لەشاری ئەسکەندەری□ (شاری دەربەند)” فەیلەسوف و خ□□ک□ی رووت شەرابیان دەدا بەرێبواران” بەڕاستی ئەمەشیان جێگای سەرنجە، ئەوان بەچ بەڵگەیەك زانیان ئەوانە فەیلەسوف بوون، لەکاتێکدا هیچ بەڵگەی□ک□ی نووسراویان نەدۆزیوەتەوە، ئەی بەچ بەڵگەیەک ئەوان زانیان خەڵکەکە هەموو رووت بوون؟ بێگومان دۆزینەوەی پەیکەری ڕووت ئەوە ناگەیەنێ خەڵکەکەی بەڕووتی ژیانیان بەسەربردبێ، ئەمە بەشێکە لەدیدی رۆژئاوا، لەکەمکردنەوەی شارستانییەتی رۆژهەڵات و مێژووەکەی.

لەلایەکی تر ئەم تیمە بەریتانییە زۆر جەختیان لەشەراب کردووەتەوە، گوایە شوێنەواری دروستکردنی شەرابیان دۆزیوەتەوە لەقەڵاتگەی دەربەند، ئەگەر ئەمەش مانای وابێت دروستکردنی شەڕاب لەڕۆژهە‌ڵات ببەستنەوە بە ئەسکەندەرو ڕۆژئاوا، بێگومان ئەوە شتێکی زۆر بێمانایە، چونکە هەر لەزۆر کۆنەوە شەرابی ترێ لەکوردستان دروستکراوە و لەبەڵگەنامە کۆنەکان و نووسینە بزمارییەکاندا ئاماژەی پێدراوە، کەشەڕابی ئەم ناوچەیە بەناوبانگ بووە، بۆنموونە شەمشی ئەدەدی یەکەم(1813- 1781 پ.ز) پاشای دامەزرێنەری ئیمپ□ا□ت□ری ئاشووری 1700 پێش ئەسکەندەر، کەتەتەرەکەی ئەو لەشمشارە لای (کوواری) فەرمانڕەوای دەڤەری ڕانیە لە(شمشارە)، ماوەتەوە‌، لەنامەیەکدا بۆ (کوواری) دەنووسێت:” کوشیبا (Kušiya)، بۆچی ئەو لەوێ ماوتەوە، ڕێنمایەکان بەوبدەو بینێرەوە ….. پێویستە پارێزگاری لێ بکەیت(شەڕاب) و (نان)یشی بۆ دابین بکەیت” ئەمەش وەڵامێکی مسۆگەرە بۆ ئەو تیمە بەریتانیە، کەماوەیەکی زۆر بەرلە هاتنی ئەسکەندەر خەڵکی ئەم ناوچەیە شەڕابیان خواردۆتەوە‌.

لەهەمووی بێماناتر ئەو وێنە خەیاڵیەی بۆ شوێنەوارەکە بڵاویان کردۆتەوە، کەوێنەی دەریاچەی دوکان دەردەکەوێت و کەشتی یۆنانی تێداهاتووچۆدەکات؟ لەکاتێکدا هەموومان دەزانین دروستکردنی بەنداوی دوکان زۆرتازەیەو هەمووی 62 ساڵە ئاوەکەی گل دراوەتەوە، ئەگینا پێشتر تەنیا ڕووبار(زێ)یەك بوو، هەرباشە نەیانوتوە سوپای ئەسکەندەر بەسەر پردەکەی دەربەندا تێپەڕیوە، کەچەند ساڵێکە، لەسەردەمی حکومەتی هەرێمی کوردستاندا دروستکراوە.

ئەوەی ماوەتەوە بیڵێین ئەوەیە، زۆر بەڵگەی مێژوویی و شوێنەواری ئەوە دەسەلمێنن، کوردستان لانکەی شارستانیەت و ژیانی سەرەتایی مرۆڤەو ئەوەش ساغ بۆتەوە کورد هەرلەسەرەتاوە لەم ناوچەیە نیشتەجێ بووە، هەموو شوێنەوار و مێژوو و شارستانیەتی ناوچەکە هی کوردە و ئەگەر کورد خۆی وەك نەتەوەیەکی کەم دەستو بێ پشتوپەنا نەیتوانیوە لێکۆڵینەوە و بەدواداچوونی ورد بۆ ئەم شتانە بکات و شوناس و خاوەندارییەتی خۆی لەسەر مێژوو و کەلتور و شارستانیەتی ئەم ناوچەیە دابنێ، ئەوە ناگەیەنێ ئەوانە مڵکی کوردنین، ئێمە لاریمان لەداگیریکاری دوژمنەکان نییە، بەڵام بەوەنابن بەخاوەنی شاستانیەتی کوردستان، لەبەر ئەوە هەق وایە ڕۆشنبیرو شوێنەوارناسانی کورد، نەشارەزایانە یاخود شەرمنانە لەسەر بابەتەکان نەدوێن و کەلتورو مێژوو و شارستانیەتی کورد بەبێگانە نەبەخشن، لەبەرئەوەی ئەوان کوردستانیان داگیرکردووە و تێداماونەتەوە، بەڵکو ئەوان بوونەتە هۆی دواکەوتنی کوردستان و کەلەپوور و پاشماوەکانیشیان بەتاڵان بردووە، پێویستە داکۆکی لەم بوارە بکەین و کەلتورو شارستانیەت و مێژووی کۆنی ئەم نیشتمانە بەهی خۆمان بزانین و لەداهاتووشدا هەوڵ بدرێ شتە دزراوەکان بگێڕینەوە، بۆ خاوەنی بنەڕەتی خۆی کەکوردە.

وێنەکان:

1- وێنەی هێرشەکەی ئەسکەندەری مەکدۆنی بۆ خۆرھەڵات، وەک دەبینین دوای شەڕی گۆگامیلا له ئەربێلا وه راستەوخۆ دەچێت بۆ بابل نەک بۆ رانیە.

2- وێنەی پەیکەرێك و درھەمی پاشای ئەشکانی.

3- وێنەی پەیکەرێک

4- وێنە خەیاڵییەکەی تیمە بەریتانییەکە و کەشتییە یۆنانییەکانی دەریاچەی دوکان.